

բաղարջիւն հնով եւ կամ զՊաւղոսի¹ հացիւն եւ զինեաւ ի նորումս:

Եւ եթէ ասիցէք եթէ ուստի՞ էր նոցա յայնժամ հաց խմորուն յԵրուսաղէմ, տացուք պատասխանի թէ ի ժամանակէ եւ յանուանէ եւ ի զիմաց: Ի ժամանակէ, զի էր իսկ ի կատարած կոյս մաւտ հասեալ թագաւորութիւն նոցա եւ չգոյր նոցա իշխանութիւն կատարելոյ գտաւնս իւրեանց որպէս երբեմն ուրեմն զհարգուպէտ ըստ իւրեանց հեշտի: Յանուանէ եւ ի զիմաց, զի Հերովդէս եւ Պիղատոս եւ միւս չորրորդապետքն, որ իշխէին յԵրուսաղէմ եւ ի Հրէաստանի եւ ի Գաղիլիա, որպէս ասէ աւետարանիչն Ղուկաս, ոչ թողոյին նոցա զի կատարեսցեն գտաւնս իւրեանց, որպէս հրամայեալն էր նոցա ոչ պաշտամամքք եւ ոչ զոհիւքն պատարագաց եւ ոչ բաղարջիւն: Եւ Հոռոմք եւ հեթանոսք նժգեհք, որ անդն բնակէին, ոչ ճաշակէին զբաղարջն, քանզի ոչ ընդ հրեայս յայնժամ հաշուէին նոքա²: Զեւթն աւր միայն հրամայեալ էր նոցա ուսել զբաղարջն ի յիշատակ ելիցն յեզրպտական ծառայութենէ: Իսկ մեք որ յԵզրպտոսէ մեղացի՝ յերկաթի քուրայէ³ Բրիտոսիւն ապրեցաք յազատութիւն նորոզ կենացն, բնաւ իսկ

ընդէր կարաւտանայցեմք դառնալ անդրէն յանհաւատ բաղարջն հրէից եւ ի ծաղկեալ տիոցն երիտասարդութեան, զոր Բրիտոսիւն ընկալաք, անկանել միւսանդամ ի գազաշտ ծերութիւնն Մովսիսի, զոր ի բացն թողաք: Բանդի եւ ասէ իսկ Պաւղոս առ Գաղատացիս, որ յետ մկրտութեան թըլփատեալն էին թէ Ահաւասիկ եւ Պաւղոս ասեմ ձեզ եթէ թըլփատիք, Բրիտոսս ինչ ձեզ ոչ աւգնէ: Ապա ուրեմն որ միանգամ կերիցէ զբաղարջն եւ պահիցէ զբաթապահ կրաւնն եւ զայսն եւս կարգաւ մի ըստ միջէ, վրիպեալ գտանիցի ի վաստակոց իւրոց եւ ի հաւատոցն, որ ի Բրիտոսս: Եւ այս ցայս վայր շատ իսկ է եւ բաւական:

(Հարանուիւն) Է. Ա. ՎԱՐԴԱՆՆԵՆ

ՍԵՐԻՈՍ Ե ՊԻՍՍՈՊՈՍ ԲԵԳՐԵՏՈՒՆԵԸՅ Ե Ի ԻՐ ՊԵՏՄՈՒԹ Ի ԻՆՆ Ի ՀԵՐԸԿՂ

(Հարանուիւն)

4.

Պատմութեան բաժանումը: — Սերիոս թողուցած է մեզի Պատմագիրք մը միայն, զոր անուանած է «Պատմութիւն ի Հերակղ»:

Գիրքը սկզբնագրին մէջ երեք գլխաւոր բաժանումը ունեցած է, այն է՝

Նախերգանք՝ «Նախնեաց պատմութիւն»:

Ա. Գիրք կամ Գպրութիւն՝ «Պատմութիւն թագաւորական, վէպք յԱպրուէզն խոսրով» (էջ 35):

Բ. Գիրք կամ Գպրութիւն՝ «Բարձումն Սասանականին եւ մուտ որդուցն իսմայէլի յաշխարհս Հայոց» (էջ 104):

Գրքերու այս բաժանումը ոչ միայն նիւթն ինքն իրեն կ'արդարացնէ, այլ եւ կ'երաշխաւորէ Սիմ. Ապարանեցի (Վիպասանութիւն, էջ 113), որ Սերիոս, էջ 104 կ'ենթագրէ Բ. գրքի սկիզբը՝

¹ Զարմանալի է որ այստեղ N կը յուելու յայտնապէս աւելորդ ωο; Ծο (= եւ Պետրոս) բառը (էջ 158 եւ 184), որ Լի բնագրին մէջ չկայ (էջ 283):

² Այսպէս է ասորին բառական, մինչդեռ Լ կը հասկնայ եւ կը թարգմանէ da das Volk der Juden verachtet war (էջ 316):

³ Բար-Շուշան կը գործածէ հոս } ; օժ բառը որ կը նշանակէ նախ furnace, ու այս իմաստով փոխ առնուած է հայերէնի՝ Գործարան, ձեւին տակ (Hübschmann, Arm. Gr., էջ 319), եւ երկրորդաբար terra, provincia, համետէ՝ «զի եկն նա ի Գործարան այս մուրեցոցիցս», Լք. սեբ., Լք. Պամ., էջ 121, որ եղծուած է տպագրին մէջ ու եղած «զի եկն նա ի Գործարան այս», եւ այն, այս վրիպակը կ'ուղղէ ասորին որ ունի իօ օα } ; օժ (Wright-McLean, The eccl. hist. of Eusebius, էջ 97), փոխառութիւն յոյն չորսին (համետէ նաեւ «Գործարան») . բառիս այս կրկին առնումներն անտարակոյս թարգմանիչներու միջեւ շեղումներու պատճառ տուած է, Լ թարգմանած է von... dem eisernen Feuerofen (էջ 316), իսկ N հասկցած է du pays de fer (էջ 184), եւ պահեցի «քուրայ», բառը:

«Արդ ձեռն արկեալ ի յերկրորդ գիրն առ ի պատմել զանցս աղէտին զոր ի շփոթեալ ժամանակիս դաւեալ կոյսերն շրէից ազգին»:

Արդեամբք ալ Սերիոս այս տեղ այնպիսի սկզբնաւորութիւն մ'ունի, որ յայտնապէս նոր բաժանմունքի մուտքն կ'ակնարկէ. «Բարձունքն Սասանականին որ կալաւ զիշխանութիւնն ամս ՇԻԲ. եւ մուտ որդւոցն Իսմայէլի յաշխարհս Հայոց¹: Չարբահամեանն ճառեցից զլուաւկէ...»

Ակնարկութիւն չկայ, թէ Նախերգանքն եւ այս կրկին Գպրութիւնը կը ճանչնային առանձին գլուխներու կամ հատածներու ստորաբաժանումներ: Էջմիածնի թ. 611, դատելով մեր թ. 52էն, բաժնուած է այժմ Ա—Ծ հատածներու, որոնցմէ Ա—Է կը վերաբերին Նախերգանքին, Ը—ԼԹ՝ Ա Գպրութեան եւ Խ—Ծ՝ Բ Գպրութեան:

Այս հատածներէն ոմանք ունին խոստաբանութիւն, այսպէս՝

Բ. Ապստամբութիւն Պարթեւաց որ եղել ի յայս ժամանակի:

Ը. Մատեան ժամանակեան, պատմութիւն թագաւորական եւն:

ԻԱ. Սպանունքն Մարկայ:

Խ. Բարձունքն Սասանականին եւն:

ԽԵ. Վասն Հայոց կաթողիկոսին Ներսիսի:

ԽԸ. Թուղթ արքային Իսմայէլի առ թագաւորն Յունաց կոստանդին որ ունէր զայս ինչ:

Եթէ այս խոստաբանութիւնները հարա-

զատ են սկզբնագրին, ինչո՞ւ նմաններ կը պակսին զառ միւս հատածներու, եւ առ հասարակ այս Ա—Ծ հատածներու բաժանումը սկզբնագրին կը վերաբերին:

Նկատելով որ հատածները յաճախ ան-

յարմար տեղեր կատարուած են, կը կասկածիք անոնց հնութեան մասին, բայց յամենայն դէպս անոնք մուտ գտած էին Պատմութեան մէջ Յու-

ան վարդապետի նորոգութեան ժամանակ, որից որ երկու ընդօրինակութենէն յառաջ:

Նախնական բնագիրը ունեցած ըլլալու է գլուխ-

ներու բաժանմունք, մէն մի գլուխ առանձին խոստաբանութիւններով ճոխացած. ասոնց մե-

ծոցըներն են վերը յիշուածները: Ապա անծ-

ախ գրիչ մը դուրս ձգած է Գպրութեանց եւ գլուխներու զանազանութիւնը եւ ամբողջն են-

ընդհանուր զանազանութիւնը:

¹ Ըստ մեր թ. 52, թղ. 47ա Չեռագրին (հատած Խ): Տպագրեր փոփոխած է գլուխ խոստաբանութիւնը նոր յաւելուածներով:

թարկած է միատեսակ բաժանման, հետեւելով յընդհանուրն սկզբնագրին գլխակարգութեան եւ այսպէս ստացուած են Ա—Ծ հատածները:

Առաջին հրատարակչն Միհրդատեանց անտեսելով հատածներու այս բաժանումը, զոր կարելի էր դոյն փոփոխութեամբ պահպանել, Սերիոսի գործին բոլորովին նոր կերպարանք տուած է ըստ բնաց բաժնելով զայն Ա—Գ Գպրութեանց, իսկ վերջինս Ա—ԼԸ գլուխներու, մէն մի գլուխ ուրոյն խոստաբանութեամբ ճոխացուցած: Գլուխներու բաժանմունք առ հասարակ կը հետեւին հատածներու բաժանման (ի բաց առեալ Ա—Գ, Զ, ԺԹ, ԻԶ, ԼԲ—ԼԳ գլուխները):

Ամբողջութիւնը: — Բաց ի այս այլակերպութենէն, զոր կրած է բնագիրը, Սերիոսի Պատմութիւնը խանգարուած է նաեւ իւր ամբողջութեան մէջ՝ թուղթերու ետեւառաջութեամբ եւ անկմամբ:

Վերագոյն ակնարկեցինք, թէ Բրոսէ պակասներ կը նշանակէր Չեռագրին մէջ. այս պակասը զգալի կ'ընէ նաեւ թ. 52, ուր կը բացակային Ե եւ Զ եւ Թ հատածները: Առաջին երկու հատածները կը պատկանին ճիշդ այն մասին, ուր ըստ Բրոսէի Չեռագրին մէջ թղթերու անկում տեղի ունեցած է. իսկ Թ հատածն դուրս ինկած է հաւանօրէն թղթերու ետեւառաջութեամբ: Ետեւառաջութիւններ յաճախ տեղի ունեցած են, որոնց պիտի անդրադառնանք քիչ յետոյ:

Ասկէ զատ Էջմիածնի թ. 611ի նախագաղափար օրինակն շատ հնացած եւ մաշած եւ երկաթագրով գրուած ըլլալուն՝ օրինակողը ստիպուած է անընթեռնել տեղիք օրինակողը թողուլ եւ կամ բոլորովին անկամ դատարկ թողուլ եւ կամ բոլորովին անտեսել: Այնպէս որ Սերիոսի մատենին ճշգրիտ տեսել: Այնպէս որ Սերիոսի մատենին ճշգրիտ տեսել: Այնպէս որ Սերիոսի մատենին ճշգրիտ տեսել: Այնպէս որ Սերիոսի մատենին ճշգրիտ տեսել:

Իրրեւ հաստատութիւն մեր ըսածներուն համեմատութեան կրնան առնուիլ հայ պատմիչներու քով պահուած փոխառութիւնները Սերիոսէն: Այսպէս Ասողիկ, էջ 91—98, յառաջ բերած է բառական օրինակութեամբ Ներսէս Շինողի օրով Յունաց կայսեր ուղղուած թղթէն ընդարձակ հատած մը, ուսկից ակնբերել կը տեսնուի թէ սրբափ փոփոխուած է Սերիոսի

ընագիրը՝ բառերու եւ նախադասութիւններու իսկ անկմամբ: Նոյնպէս Թովմա Արծրունւոյ քով կան ընդարձակ քաղուածներ Վահոյի Միհրեպանդակի թղթակցութիւններէն (Թովմ. Արծր. էջ 85—98): Պէտք է խոստովանիլ նաեւ թէ ոչ Ասողիկ եւ ոչ Թովմա հաւատարիմ չեն իրենց յառաջբերութիւններու մէջ, շատ տեղ փոփոխած են ըստ քմաց Սերիոսի բնագիրը:

Ետեւառաջութիւններ: — Սերիոսի Պատմութեան մէջ կան այժմ բազմաթիւ բնագրական սխալ ընթացքուածներ, որոնք սակայն չեն հետաքրքրեր զիս այս բովանդակ: Ես պիտի ջանամ այս տեղ մատնանշել թղթերու եւ տողերու տեղափոխութիւններ կամ ետեւառաջութիւններ, որոնք այնպէս կը խանգարեն բնագրի ընթացքը, եւ որոնց չեն անդրադարձած հրատարակիչներն եւ թարգմանիչները: Առաջին անգամ Ս. Մալխասեան ուշադիր եղած էր թղթերու նման ետեւառաջութեանց, եւ առաջարկած էր ինչ ինչ ուղղութիւններ¹: Նոյն կարգի ինչ ինչ խանգարումներու անդրադարձած է նաեւ Յ. Մարկուարտ²: Բայց Սերիոսի մատնանշը շատ աւելի խանգարուած է քան որ այս քննութիւնները մատնանշած են: Այցելով անոնց իմ տեսութիւններս, կը ներկայացնեմ այս տեղ առաջարկութեան ձեւով ուղղութիւններու պատկեր մը: Ինչպէս վերը ակնարկեցինք, միայն ընտիր ձեռագրի հիման վրայ կարելի է վերստուգել անոնց վերջնական ճշգրութիւնը: Պատմութեան ընթացքը առ այժմ այսպէս միայն ուղիղ կրնայ հասկնուիլ:

Էջ 1, 3 “զառասպելս”. հոս ընդհատութիւն կայ նախադասութեան. շարունակութիւնը կը գտնուի էջ 1, 22—2, 3 “նախ զնախնեացն... անհանձար զրուցացն (տպ. զաւրացն):

Էջ 2, 8—15 “Եւ Բելն Տիտանեան — հալածեաց զնա” ինձի կը թուի թէ յաւելուած է օտար գրչէ:

Էջ 2, 14—3, 4 “Արդ այս է Հայկն — մարտիկ յոյժ” պէտք է փոխադրել էջ 3, 18 “ոխութիւն մեծ” նախադասութեան իրրեւ շարունակութիւն:

Էջ 2, 8—13 կրկնութիւն է յաջորդ էջին, եւ ոճով տարբեր անոր հոսանքէն:

Էջ 6, 25—7, 6 “Ի Գամասկոսէ ասն գնացեալ զՄարտեան — որ խոռոխն յազգ Արամանեկայ” պէտք է փոխադրել էջ 6, 7

“Ասորոց թագաւորացն ծառայութենէ” նախադասութենէն ետքը, այնպէս որ էջ 6, 23—24 “Բանդի զոյն ճառէ ժամանակագիրն այդպէս որպէս առաջիդ կայ” նախադասութեան յաջորդէ անմիջապէս 7, 7 “Ապստամբութիւնն Պարթեւաց” խոստաբանութիւնը:

Էջ 9, 22 “Ի Միջագետս Ասորոց” տողին շարունակութիւնն է էջ 12, 1—13 “Ջոյն ձեւ աւրինադրէ (Արշակ փոքր) զՄամիկոնէիցն տան սպարապետութիւնն (այսպէս կը կարդամ տպագրին՝ սակս ազգաց զնեղութիւնն) — Ի Կոնակայ. յայսմ տանէ յառնէ սպարապետս, (տպ. յայսմանէ այն է սպարապետ):

Էջ 10, 6—12, 1 ուրիշ գրչէ յաւելուած կը թուի, կամ վասն զի ձեռագիրն հոս պակաս մ'ունէր, եւ կամ վասն զի թագաւորաց ժամանակագրութիւնը չէր համաձայնիր Մովսէս Խորենացոյ ժամանակագրութեան հետ:

Էջ 10, 5 կը շարունակուի էջ 13, 12 “եւ եղեւ յետ մահուանն Արտեւանայ”...:

Էջ 13, 14 “եւ Պարթեւաց, ամս Ծ” հատուածէն ետքը թղթեր ինկած են, որով Արքայացանկը (էջ 13—21) պակաս է սկիզբէն: Արքայացանկիս վրայ պիտի խօսինք առանձին:

Էջ 30, 1 “Ապա եկն ինքն արքայն Անուշ Ընուան Խոսրով” կը շարունակուի էջ 34, 7 “որպէս ասացի¹, եւ արար պատերազմ մի մեծ Ի Մեղիտինէ”... մինչեւ էջին վերջը, ուր կ'աւարտի այս գլուխը:

Էջ 30, 2—34, 3 “որ զԱնդոյն կապեալ — ըստ դրաւչից իւրեանց” շարունակութիւնն է 36, 6 (վարէն) “երկրորդին Աստամ” նախադասութեան:

Էջ 32, 1 “զորդի նորա զխոսրով” կը շարունակուի էջ 34, 4—7 “արդ վասն զի մայր Հապհոյ (իմա՝ Խոսրովու) դուստր Ասպարապետին այնորիկ — արիագոյն”:

Էջ 34, 3 “ըստ դրաւչիցն իւրեանց” կը շարունակուի էջ 36, 6 (վարէն) “եւ զաւրս աշխարհին Հայոց”:

Էջ 34, 4—7 “արդ — արիագոյն” պէտք է փոխադրել էջ 32, 2 (սկիզբը) որուն իբր շարունակութիւն պիտի յաջորդէ “խորհուրդ արարեալ... (տե՛ս վերը):

Էջ 34, 7 “որպէս ասացի” — շարունակութիւնն է 30, 2 հատածին (տե՛ս վերը):

¹ Ս. Մալխասեան Սերիոսի պատմութիւնը եւ Մ. Խորենացի: Տփղիս 1899. էջ 101—109:
² Թուղթ 19 Ապր. 1923:

¹ Ա' ակնարկէ էջ 26—27 յիշուած արշաւանքը, ուր “գնաց ի տեղի մի, պէտք է կարգաւ “Ի Մեղիտինէ” համա՛ առ այս Մալխասեան, անդ, էջ 111:

Էջ 151, 3-28 «արդ թէպէտ — ի ժամանակի իւրում» հատուածը կը կաղմէ Սերիոսի Պատմութեան վերջաբանը, որ յայտնապէս սխալ զետեղուած է, պէտք է փոխադրել 153, 19 էջին վերջը:

Թերեւս յանդուզն նկատուի Սերիոսի Պատմութեան վերակազմութեան այս փորձը. Թերեւս ինչ ինչ կէտեր ուրիշ աւելի լաւագոյն դասաւորութեան կարօտին, բայց այն ստոյգ կը մնայ, որ Սերիոսի Պատմութեան այժմեան բնագիրը իանգարուած է իւր այլեւայլ մասերու մէջ, թէ կրճատմամբ բնագրին, թէ ներմուծումներով եւ թէ թղթերու սխալ դասաւորութեամբ:

(Շարունակելի)

Հ. Ն. ԱՊՈՒՆԵԱՆ

ՄԱՆՄԱՐԿԱՆ Բ. ԳՐԱԻՆ ՀԱՅԵՐԷՆ

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԵՐ

Քննական ուսումնասիրութիւն:

§ 7. Հայերէն թարգմանութեան արժէքն ու որպիսութիւնը:

(Շարունակելի)

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ա.

Հ. 2. «զամենայն զօրսն հեծելազօր + ութ բիւրուսն հանդերձ ընդ իւր առեալ», խաչանիշէն ասորին թարգմանչին աւելորդ յաւելուածն է, բայց «ընդ իւր առեալ»ը կրնայ նաեւ կրկնագրութիւն ըլլալ եւ ա չունի զայն: — Հ. 4. «Եւ զփիղսն աղ- խաղխեալ տանէր», փխ. եւ յութիւն փիղսն = քալ տո՛ւս ելէք տո՛ւս օրհնէք, չեմ կրն. ր մեկնել թէ ինչպիսի սխալ ընթերցում մը հեռացուցած է թարգմանիչն այժմ պարզ խօսքէն: — Հ. 5. «մերձ է», յուն. ἀπέχοντι = հեռի է: — «Պատէր բիւրուքն եւ ի նեղ մեծ զամուրն հասուցանէր», փխ. պարզապէս՝ ἔθλιβεν = ի նեղ արկանէր: — Հ. 8. «եկն էջ», փխ. երեւե-

ցաւ = ἐφάνη: — «ճօճեր զնիղա կն + եւ պատրաստէր յարձակել», πανοπλίον χροσσην χραδαίων = ճօճեր զուկի զէնսն: — Հ. 9. խրախոյս բարձեալ օրհնէին = εὐλόγησαν — «Եւ այնպէս քաջալերեալք եւ զօրացեալք էին + ի մօտի եդեալ յարձակեալ երթային», ἐπεβρώσθησαν ταῖς ψυχαῖς = քաջալերէին սրտիք: — «Իբր ոչ եթէ մարդկան ի դիմի հարկանել [ոց] երթային, այլ թէ եւ գաղափք ինչ անհնարին (ք) պատահեցան, եւ կամ պարիսպք երկաթիք, հարկանել սատակել կործանել թափանցան եւ համարձակ», οὐ μόνον ἀνδρώπους ἀλλὰ καὶ θήρας τοὺς ἀγρωτάτους καὶ σιδηρ τεύχη τιτρώσκειν ὄντες ἕτοιμοι = պատրաստք յարկանել սապատ ոչ միայն զմարդիկ, այլ եւ զվայրի գաղանսն եւ զերկաթի պարիսպս. «համարձակ», = ἕτοιμοι Հի մէջ սխալմամբ կցուած է հ. 10ի (համարձակ յարձակէին): — Հ. 11. «յար արձակեցան», ջնջելու է յար, որ լոկ սխալագրութիւն է եւ զար Չոս կ'ուղղեն: — Հ. 13. սխալ կիտաղրութեամբ Հի սկզբնագրէն տարբեր՝ կերպարանք առած է, մինչդեռ ուղիղ կիտաղրութեամբ յունարէն մեղի ծանօթ բնագիրն իսկոյն կը նշմարուի: Ուստի կը կարդամ. «Իբր ոչ եթէ անմիտ ինչ լինէր (οὐκ ἄνους δὲ ὑπάρχων), յանձն իւր (πρὸς ἑαυτὸν) վասն իւրոյ վատթարութեանն ի մօտի եդեալ խօսք (αντιβάλλων τὸ γεγονόςτος περὶ ἑαντὸν ἐλάσσωμα), անհնարին առ յաղթութիւն ասէր զերբայցիսն (καὶ συννοήσας ἀνιχίτους εἶναι τοὺς Ἑβραίους) հօրին Աստուծոյ օգնական լինել նոցա = τοῦ πάντα δυναμένου θεοῦ συμμαχοῦντος αὐτοῖς. — Հ. 17. «Իբր եւ ի ձէնջ գիրն էր», շատ անճարակ բացատրուած փխ. զգիրն, որ կրէր զձեռնագիր ձեր = τὸν ὑπογεγραμμένον χροηματισμόν. — Հ. 19 «Ինչ որ գրեալ մեզ՝ ընդ ձեզ ինձմ անկցի», մթին, գուցէ նաեւ պահասուոր խօսք մը, փխ. «Եթէ բարի միտս աստրբունական իրս կալջիք = εἰάν μὲν ἴδν συντηρήσγητε τὴν εἰς τὰ πράγματα εὐνοίαν. — Հ. 24. «Գ՞ այլ զոք առաւել քան զՀրեայոք», ակնբերել է խօսքիս թերութիւնը. դժուար է լրացնել, քանի որ սկզբնագրի մէջ կուսան չունինք: Սա կ'ընէ. ἀχρηστούτες τοὺς Ἰουδαίους = լրեւալ, եթէ Հրեայք, թէ եւ Հայք «զի նախ նորա», ով կը կապէ, սակայն ի զուր, ասոնք ալ բնագրէն վտարուելու են: — Հ. 27. «Եւ աս զօրս եւ առ գունդս Հրէից ընտանի